

DE LA ABANDONUL RAȚIONALISMULUI SPRE REVENIREA LA RAȚIONALITATE

Valentin MARGINEANU,
lector universitar, USM
<https://orcid.org/0000-0002-4223-5890>

SUMAR

Articolul reprezintă o pledoarie pentru revenirea la raționalitate în drept prin abordarea aspectului fundamental, aspectului material al raționalității în drept, acea raționalitate care permite identificarea unor criterii de evaluare a legitimității dreptului și a raportului dintre drept și lege. În acest context, este realizată o retrospectivă istorică a evoluției conceptului raționalității în drept, care demonstrează necesitatea continuării acestui demers teoretic până când nu va deveni realitate în condițiile în care ne propunem depășirea rupturii dintre cadrul teoretic și cel aplicativ și ieșirea din criză a dreptului. De asemenea, este justificată necesitatea vitală de revenire la raționalitate în drept, inclusiv prin argumente de natură practică, dar și științifică. Totodată, studiul reprezintă un apel, o chemare de revenire la raționalitate și responsabilitate în cunoașterea și aplicarea dreptului și de continuare a eforturilor în vederea realizării acestui deziderat.

Cuvinte-cheie: rațiune, drept rațional, drept pozitiv, drept natural, litera legii, spiritul legii, criza dreptului.

Introducere

Datorită rațiunii și capacităților sale, omul poate înțelege esența fenomenelor și legătura dintre ele, poate cunoaște legile evoluției lumii și societății, poate să-și formuleze întrebări și să caute răspunsuri. *Dreptul*, produs al rațiunii umane și fenomen social, are menirea de a reglementa relațiile sociale. Din perspectiva diferenței utilitare și funcționale, *rațiunea* și *dreptul* rămân a fi conectate și strâns legate de particularitățile procesului de gândire și rezultatului acestuia. Ambiționându-ne într-o analiză a problematicii raționalității în drept, parcurgem cu atenție două perspective – una formală și alta fundamentală. Aceste două perspective nu vor fi văzute prin contraponere ori privite ca diametral opuse, care ar putea să se excludă reciproc, fiind raportate diverselor elemente ale juridicului.

O abordare preliminară indică că aspectul formal al raționalității în drept este creația abordărilor etatis-

FROM THE RATIONALISM ABANDONMENT TO THE RETURN TO RATIONALITY

SUMMARY

The article represents a plea for the return to rationality in law by approaching the fundamental aspect, the material aspect of rationality in law, that rationality which allows the identification of criteria for evaluating the legitimacy of law and the relationship between Law and Act. In this context, a historical retrospective of the evolution of the concept of rationality in law is carried out, which demonstrates the need to continue this theoretical approach until it becomes a reality in the conditions in which we aim to overcome the gap between the theoretical and applied framework, and the getting out of the crisis of law. Also, the vital necessity to return to rationality in law is justified, including through practical but also scientific arguments. At the same time, the study represents an appeal, a call to return to rationality and responsibility in the knowledge and application of the law and to continue efforts in order to achieve this desideratum.

Key-words: reason, rational law, positive law, natural law, letter of the law, spirit of the law, crisis of law.

te, care-și are originea în doctrina pozitivistă a dreptului, cu inspirații de la fondatorul pozitivismului, Auguste Comte. Conform abordării etatiste, statul este o creație rațională a omului, iar dreptul este o manifestare exclusivă a voinței statului. În cadrul abordării etatiste raționalitatea se manifestă doar sub forma unor concluzii strict raționale și logic construite, care rezultă din drept, perceput ca un sistem complet și închis. Anume concluzia rațională și logică ce rezultă din textul normelor juridice reprezintă adevărul absolut. Altfel spus, abordarea etatistă urmărește respectarea cât mai fidelă a principiilor logicii formale.

Ținem să accentuăm faptul că logica formală urmărește scopul de a determina formele de raționament valabile și corecte, de a studia raționamentul din punct de vedere structural, apreciind validitatea sau invaliditatea acestuia. Însă logica formală nu studiază procesul de raționare sub aspect empiric, dar nici sub aspectul adevărului. Nici validitatea și adevărul nu pot fi considerați ca termeni sinonimi, atunci când studiem un raționament. Validitatea se referă la modul în care premisele se leagă de raționament,

parcurgând respectarea legilor și procedurilor, în timp ce adevărul reprezintă proprietatea propozițiilor care formează un argument, care, trecut prin tipologizarea realizată de Aristotel, va îmbrăca o anumită formă. Astfel, putem distinge între condiția formală a unui raționament (validitatea) și condiția materială a acestuia (adevărul), care în mai multe aspecte sunt necesare a fi ținute în vizor atunci când ne referim la practici juridice distincte.

Nu punem la îndoială necesitatea respectării principiilor logicii formale în procesul de elaborare a normelor juridice, nici necesitatea respectării principiilor logicii formale în procesul de interpretare a normelor juridice, inclusiv în sensul formulat de adepții abordării etatiste, dar nici necesitatea respectării principiilor logicii formale în procesul de aplicare a dreptului, inclusiv în actele de aplicare a dreptului. Mai mult, susținem poziția conform căreia studiul logicii formale, fie și în cadrul unei formule specifice a logicii juridice, este o condiție obligatorie pentru pregătirea unui specialist în domeniul juridic. Însă acest aspect – reiterăm, extrem de important – va servi drept obiect al unei cercetări ulterioare, prin care vom justifica poziția pe care o susținem pornind de la anumite situații practice concrete înregistrate.

Ceea ce ne propunem în cadrul acestui conținut este să abordăm aspectul fundamental, aspectul material al raționalității în drept, acea raționalitate care permite identificarea unor criterii de evaluare a legitimității dreptului și a raportului dintre drept și lege.

Recurs la istorie

Meritul inițierii și promovării raționalității în calitate de fundament al dreptului aparține jusnaturaliștilor. Aceștia optează pentru existența unei legi universale, superioare dreptului pozitiv, care poate fi percepută de rațiunea umană prin cunoașterea legităților de existență a universului. Abordarea jusnaturalistă a fost predominantă în știința juridică timp îndelungat, motiv pentru care avem diferite forme de manifestare a acesteia. Pornind de la antichitate până în prezent, vom identifica formule distincte în care a fost asumată și promovată ca abordare conceptuală a dreptului din perspectivele analizelor raționalizatoare. Astfel, în perioada antică, dreptul natural era conceput sub forma unor legi naturale raționale, care guvernează întreaga existență. În perioada medievală, dreptul natural a căpătat o dimensiune teologică și a fost reprezentat ca formă de manifestare a rațiunii universale divine, iar în perioada modernă apare în calitate de interpretare individualistă a dreptului natural, conform căreia dreptul natural reprezintă fundamentul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, care reprezintă esența dreptului natural. Într-un final, la sfârșitul secolului XIX se accentuează înțelegerea dreptului natural în calitate de ideal, spre care trebuie să tindă dreptul pozitiv, adică dreptul impus de stat, idealul fiind conceput ca o totalitate de cerințe morale față de dreptul pozitiv.

Pentru o înțelegere mai exactă, vom face o incurșiune în gândirea filosofică și juridică, întru susținerea ipotezei că legătura dintre rațiune și drept a fost prezentă în istoria umanității și a constituit nucleul evoluției reperelor doctrinare a dreptului contemporan.

Filosoful antic grec Heraclit din Efes [1] percepea *polisul* și legile ca fiind manifestarea ordinii universale. Pentru Heraclit totul în lume este subordonat de o lege care urmărește ca în mijlocul schimbărilor substratului lucrurilor să rămână același, cum cere dreptatea și armonia. Această lege este Logosul (*Rațiunea*) [13, p. 30]. Cei ce vor să vorbească rațional se vor baza pe universalitate, după cum *polisul* se bazează pe lege [20]. În filosofia lui Heraclit identificăm primele premise ale concepțiilor *jusnaturaliste*, care percep dreptul ca o manifestare a ordinii universale, ce urmează a fi exprimată prin legea pozitivă.

Ulterior, mulți gânditori, nu doar din Grecia Antică, contrapun dreptului artificial al *polisului* un drept natural, ca formă de manifestare a rațiunii universale. În acest sens, Socrate și Platon apreciază legile cetății pornind de la fundamente obiective, adică raționale, ideale, divine. Pentru Socrate legile erau înțelepciunea supremă și realizarea acțiunii divine [13, p. 31], pe când concepția lui Platon [16] despre statul ideal a dat naștere doctrinelor care urmăresc dreptul care trebuie să fie. Această nouă abordare s-a manifestat, în primul rând, prin edificarea diverselor modele teoretice, în cadrul cărora rațiunea avea un rol fundamental. În cadrul modelului de analiză înaintat de Platon anume rațiunea este cea care domină și reprezintă valoarea supremă în jurul căreia se realizează întreaga construcție juridico-statală. Platon include raționalitatea și în conceptul legii, afirmând că rațiunea care fundamentează organizarea statală se numește lege. Platon diviza dreptul în drept scris și drept nescris, cel din urmă reprezentând existența unor norme eterne și imuabile [13, p. 31]. Aceste idei au fost dezvoltate într-o formulă critică și avansată de Aristotel, care deosebea dreptul natural și dreptul artificial sau pozitiv. Primul este o lege nescrisă, care exprimă echitatea și derivă din observarea rațională a naturii [13, p. 31]. Legea, în concepție aristotelică, este rațiunea fără predilecții și dorințe. În încercarea de a delimita sufletul omului de alte suflete ale naturii, Aristotel afirmă că doar sufletul uman posedă spirit. La rândul său, spiritul îmbracă două forme – spiritul pasiv, care cuprinde experiența, și spiritul activ, care se manifestă prin activitatea pur rațională a omului și reprezintă factorul principal în evoluția ființei umane.

Gânditorii romani, în marea lor majoritate fiind adepți și susținători, profund influențați de gândirea Greacă, au preluat cosmopolitismul stoicilor greci, conform căruia dreptul este o formă de manifestare a rațiunii supreme universale, după care urmează a fi apreciată legea pozitivă. Pentru Cicero legea naturii este rațiunea supremă după care oamenii deosebesc dreptul de nedrept [6, p. 63]. Anume școala stoică, prin reprezentanții săi din Roma Antică, pentru prima dată a conceput rațiunea ca criteriu universal de re-

glements a relațiilor între oameni și între popoare prin intermediul dreptului.

Perioada medievală, deși a fost influențată de antichitate, nu a îmbrățișat concepții unice ori preferențiale. Spre exemplu, Sfântul Augustin a balansat între stoicism și creștinism, Sfântul Toma d'Aquino a fost influențat de Aristotel, dar, la general, gândirea sa filosofică a promovat superioritatea voinței divine asupra rațiunii umane. După cum afirma N. Berdeaev, creștinismul l-a făcut pe om dependent de Dumnezeu, și nu de natură [19, p. 159]. Totuși, Toma d'Aquino, chiar dacă este cel care nu poate fi dispersat de creștinism, oferă șansa pentru cunoașterea umană cu ajutorul rațiunii, o parte din voința divină, pe care o numește dreptul natural [6, p. 69].

Gânditorii din perioada revoluțiilor burgheze timpurii au revenit la conceptul antic al fundamentului rațional al dreptului. Astfel, H. Grotius, pornind de la conceptul aristotelic privind caracterul social al omului, a definit dreptul natural ca fiind ceea ce poate fi demonstrat în mod rațional, ca fiind în conformitate cu natura sociabilă a omului [6, p. 82]. H. Grotius găsește fundamentul dreptului natural în tendința omului spre o comunicare liniștită, rațională cu semenii săi [10]. Principiile dreptului natural sunt determinate de necesitățile coexistenței oamenilor. Doar rațiunea, analizând viața oamenilor, este capabilă să descopere aceste principii.

Perioada modernă este cea care a influențat mult preferința pentru raționalitate și a determinat constituirea raționalismului juridic, care pune accentul pe ideea de justiție privată, ca creație a rațiunii umane. Adepții raționalismului dogmatic, spre exemplu, S. Pufendorf sau C. Wolff, au încercat să reproducă un sistem normativ complet, pornind de la câteva principii generale și evidente. Acest sistem a fost numit sistemul dreptului natural și era conceput ca fiind superior dreptului pozitiv, deoarece nu era o manifestare a voinței legislatorului, ci era relevant tuturor oamenilor, oriunde și oricând. Însă elaborarea unui asemenea sistem normativ ideal și universal, care ar servi drept model pentru toate sistemele de drept pozitiv depășea posibilitățile rațiunii umane. Ulterior, apar forme care nu mai cereau respectarea tuturor normelor raționale, ci doar a principiilor fundamentale ale dreptului rațional.

O contribuție remarcabilă în fundamentarea rațională a dreptului o are Im. Kant, care afirmă valoarea pur rațională, regulativă a principiilor dreptului natural. După cum constata Giorgio del Vecchio, prin Kant se încheie școala dreptului natural și începe școala dreptului rațional. Dreptul natural devine drept rațional [6, p. 107]. Kant delimita dreptul natural, format din reguli pe care rațiunea le recunoaște ca fiind valabile *a priori*, independent de experiență, și dreptul pozitiv, care are caracter empiric, fiind bazat pe experiență. Dreptul rațional este un sistem de prescripții stabilite *a priori*, care sunt dictate de rațiune. Aceste prescripții reprezintă imperative categorice, având în vedere diferența dintre *sein* și *sollen*. Prescripția imperativă

supremă la Kant este inserată chiar în definiția dreptului natural formulată de Kant, conform căreia *dreptul este complexul condițiilor datorită cărora voința fiecăruia poate să coexiste cu voința celorlalți, conform unei legi universale de libertate* [6, p. 114]. În sensul acestei definiții, Kant susține *a priori* existența unei morale libere a individului rațional și independent. Altfel spus, fiecare individ este capabil să stabilească legea morală care ar permite coexistența sa cu alți indivizi. Datorită rațiunii, individul înțelege că nu poate stabili legile doar pentru sine, deoarece și alți indivizi, la fel, sunt liberi și raționali. Raționalitatea permite individului să-și stabilească propriile legi și să-și realizeze propriile scopuri în așa mod încât să nu intre în conflict cu alții. Această posibilitate este un criteriu universal pentru evaluarea raționalității comportamentului uman, care poate fi exprimat în forma unei legi universale privind coexistența libertăților – libertatea unei persoane se încheie acolo unde începe libertatea altei persoane. Până și contractul social la Kant [2] nu reprezintă un adevăr istoric, ci este un adevăr pur rațional, un fundament rațional al obligației statului de a-și exercita unica sa funcție – funcția juridică, adică garantarea drepturilor raționale ale omului.

Un sistem rațional complex a creat și G. Hegel [11]. În strictă concordanță cu dialectica sa, Hegel explică evoluția dreptului în dependență de evoluția spiritului lumii, esența căruia constă în liberate. În evoluția sa spiritul lumii parcurge trei etape: etapa spiritului subiectiv, care îl face pe om liber față de sine însăși; etapa spiritului obiectiv, care îi oferă libertatea externă și etapa spiritului absolut, care îi oferă libertate deplină. Dreptul aparține spiritului obiectiv, care are trei forme (etape) de manifestare: dreptul, care reprezintă o limitare externă a libertății; morala, care reprezintă o limitare internă; obiceiul, în care omul nu simte nici o limitare, internă sau externă a libertății, dar acționează în conformitate cu principiile etice supreme [6, p. 123-124]. Astfel, G. Hegel definea dreptul ca fiind o formă de manifestare a libertății. Dreptul este forma exterioară de manifestare a libertății, care poate fi realizată doar printr-o gândire rațională. În drept omul trebuie să identifice rațiunea sa și, pe cale de consecință, să perceapă raționalitatea dreptului și aceasta trebuie să reprezinte obiect al investigațiilor științifice, dar nu jurisprudența pozitivă. Fiind un reprezentant al istoricismului obiectiv, Hegel insista asupra faptului că raporturile și instituțiile juridice pot fi raționale doar în situația în care ele sunt în concordanță cu particularitățile evoluției populorului dat la un moment istoric concret.

Analiza filosofiei clasice germane, în cadrul căreia problematica spiritului și rațiunii ocupă un loc central, ne permite să afirmăm că anume această filosofie a reprezentat o ultimă etapă de formare a raționalismului, inclusiv a raționalismului juridic. Anume doctrina clasică germană a fundamentat autonomia omului în cadrul dreptului, iar la originea dreptului au fost plasate atitudinile interne morale ale omului, bazate pe rațiune.

Perioada imediat următoare a fost ghidată de schimbări fundamentale în doctrina juridică, fiind lansate curente precum școala istorică a dreptului, ulterior – utilitarismul, care a fost urmat, la rândul său, de pozitivism.

Școala istorică a dreptului, numită și istoricism juridic, se manifestă printr-un spirit antiraționalist pronunțat cu o anumită doză de romantism. Aceasta promovează ideea conform căreia dreptul, de rând cu morala, arta, limbajul, este un produs spontan și imediat al spiritului popular. Astfel, în cadrul respectivei doctrine problema dreptului rațional și a raționalității dreptului nu putea fi abordată în plenitudinea aspectelor la care se referea.

La rândul său, utilitarismul, în forma în care a fost conceput de J. Bentham [17, p. 103-109], pune accentul pe reperi precum plăcerea și utilitatea – acestea reprezentând fundamentul dreptului. Contrar concepțiilor raționaliste, care subordonau sentimentele rațiunii, Bentham afirmă că omul tinde spre plăcere și evită durerea în baza unicului criteriu valabil – utilitatea. Rațiunea și legea reprezintă doar metode pentru atingerea scopului în cauză.

Pozitivismul juridic neagă fundamentele raționale ale moralei și dreptului și invocă un alt temei al acțiunii omului, acesta fiind utilitatea, concept preluat de la J. Bentham. Anume principiul utilității devine criteriu de evaluare a dreptului, luând locul dreptului natural din doctrinele raționaliste. Însă acest nou principiu nu putea servi drept criteriu pentru deducerea unor norme ideale și imuabile, deoarece rațiunea în pozitivism nu reprezintă altceva decât un instrument cu ajutorul căruia sunt adoptate cele mai utile decizii legislative. Anume din acest motiv știința dreptului trebuie să fie preocupată doar de normele juridice în vigoare. Anume așa identifica domeniul de referință al științei dreptului fondatorul pozitivismului juridic, John Austin.

Trebuie să recunoaștem faptul că la începutul sec. XX pozitivismul juridic (în diferitele sale manifestări) devine predominant în doctrina juridică. Mai mult ca atât, considerăm că și astăzi, mai mult sau mai puțin, ideile pozitivismului juridic nu au cedat mult din pozițiile lor. Totuși, astăzi pozitiviștii încearcă să sintetizeze ideile pozitivistice cu cele ale școlii dreptului natural și acceptă evaluarea dreptului pozitiv în baza unor criterii de moralitate și etică, însă fără a influența realitatea juridică [15]. Unii reprezentanți ai pozitivismului juridic percep dreptul pozitiv ca un instrument de ordonare rațională a societății. Această abordare reprezintă o adaptare la principiile pozitivismului a conceptului clasic al raționalității dreptului și a dreptului rațional.

În pofida dominației în secolul XX, cel puțin parțiale, a concepțiilor pozitivistice, remarcăm faptul că doctrinele jusnaturaliste și/sau raționaliste nu au fost abandonate. Dimpotrivă, atestăm o renaștere a concepției dreptului natural, în primul rând, datorită eforturilor neokantienilor. Generic vorbind, în cadrul concepției dreptului natural renăscut se pă-

trează ideea existenței unui drept natural, a unui ideal de justiție, dar acesta este flexibil și adaptabil la necesitățile schimbătoare ale societății. În acest context, putem să nominalizăm, cu titlu de exemplu, așa autori ca Stammler, Radburch, Hall, Giorgio de Vecchio etc.

R. Stammler [21, p. 567-568] formulează conceptul *dreptului natural cu conținut schimbător*. Acest drept natural este orientat spre idealul conceput de societate, de conștiința juridică socială, pe baza percepției progresive a ideii de dreptate. *Dreptul natural cu conținut schimbător* este ideal și este *a priori*, deoarece este format în baza tendinței spre ideal a unei societăți care are la bază voința liberă a indivizilor. Astfel, idealul uman se modifică și se concretizează în dependență de condițiile istorice concrete. Ideea schimbării conținutului dreptului natural este nemijlocit legată de ideea dezvoltării dreptului în procesul de abordare a idealului său. Pentru Stammler anume acest drept natural cu conținut schimbător reprezintă unicul fundament al dreptului și izvor al dreptului pozitiv.

Giorgio del Vecchio, neokantian și reprezentant al raționalismului juridic, formulează un sistem complet de filosofie juridică, pornind de la un principiu *a priori* – principiul justiției. Justiția, susține gânditorul, în înțeles propriu, este principiul de coordonare între ființele subiective [5, p. 64]. Cea mai importantă particularitate a principiului justiției este faptul că prescripțiile dreptului pozitiv trebuie să fie subordonate acestui principiu. Pentru del Vecchio norma de drept pozitiv este conformă principiului justiției doar în cazul în care corespunde atât diversității realității sociale, cât și idealului de dreptate, ca valoare rațională.

Ideea de justiție este epicentrul construcției juridice și la un alt neokantian – Mircea Djuvara. Ideea de justiție reprezintă o simplă schemă rațională pur ideală [7, p. 284]. Din ideea de justiție rezultă normele dreptului rațional, acesta reprezentând idealul material pe care o societate și-l creează. În dreptul rațional sunt judecate faptele sociale numai prin rațiune, din punctul de vedere al rațiunii pure [9, p. 181]. Ceea ce ține de dreptul pozitiv, gânditorul consideră că „fără ideea de justiție care îl domină, dreptul pozitiv rămâne numai o searbădă și revoltătoare încercare de a impune oamenilor forța” [8, p. 96]. De aceea, autorul consideră că dreptul pozitiv este o reflectare a dreptului rațional în viața socială, este un respect adus de viața socială dreptului rațional.

Cu titlu de concluzie prealabilă, putem afirma cu certitudine că ideea raționalității în drept și fundamentarea rațională a acesteia a interesat gândirea filozofico-juridică mondială din cele mai vechi timpuri și acest interes are caracter practic, dar și unul pur teoretic. Este un argument în plus și imbatabil în favoarea necesității continuării acestui demers teoretic până când nu va deveni realitate, în condițiile în care ne propunem depășirea rupturii dintre cadrul teoretic și cel aplicativ și urmărim ieșirea din criză a dreptului, indiferent de formula în care este tratată.

Justificarea revenirii la raționalitate

1. În opinia unor autori, anume pozitivismul juridic ar fi cel care se face responsabil de *criza dreptului*, apariția căreia a devenit evidentă încă în prima jumătate a sec. XX. Criza a fost dictată de atitudinea pozitivismului față de dreptul natural. După cum se exprima Carl Schmitt, „visul dreptului natural a luat sfârșit” [18, p. 59]. Fundamentele dreptului au fost reconsiderate, a fost redefinit conceptul dreptului. Tradițional se consideră că pozitivismul a dat naștere la două direcții diferite de mișcare: 1) mișcarea spre juridicizarea și etatizarea dreptului, numită și formalizarea juridică, manifestată prin teoriile formaliste, care identifică dreptul cu legea, iar unicul izvor al dreptului este considerat statul (pozitivismul exegetic, pozitivismul etatic german, normativismul etc.); 2) mișcarea de înlăturare a dreptului, ca unic fundament al dreptului, manifestată prin teoriile antiformaliste, care s-au dezvoltat pe baza criticilor normativismului (școala liberului drept, realismul american, curentul sociologic etc.).

Redefinirea conceptului dreptului efectuată de pozitivism s-a manifestat, printre altele, prin crearea unui sistem închis, autonom, care se autolegitimează, ignorând, în totalitate sau în parte, valorile umane eterne, rațiunea înăscută a omului, ceea ce, pe cale de consecință, a dus la ruperea legăturilor organice dintre om și drept, în lipsa cărora dreptul nu poate realiza funcția sa socială. După cum constată Ion Craiovan, „în contextul social actual, al suprasolicitărilor multiple, reacția dreptului, ca sistem normativ specific, a devenit ad-hoc, inadecvată, mereu depășită de realități. S-a apreciat că dreptul este în criză, că teoria dreptului trebuie să renunțe la dogmatism, să promoveze dreptul deschis, flexibil, anticipativ, multiplicitatea nivelurilor juridice, pluralismul ordinilor juridice, multiculturalismul, transgresiunea și integrarea” [4, p. 548]. Unul din reperele principale accentuate de autor este postularea omului, pe de o parte, ca un subiect înzestrat cu rațiune și titular de drepturi inalienabile, pe deplin consacrate și, concomitent, ca obiect al cunoașterii pentru a-l cerceta [4, p. 548]. Altfel spus, este necesar de revenit la acele concepte și valori care au promovat existența rațională a dreptului în sensul în care legitimitatea acestuia trebuie căutată și în afara dreptului, dar și în afara statului.

Pe de altă parte, același autor atenționează asupra faptului că „a contura schița unui tablou referențial cu privire la raționalitatea în drept, cu intenția de a desprinde criteriile de raționalitate pentru progresul juridic, reprezintă un demers dificil, care pare chiar utopic” [3, p. 152]. Autorul consideră că un asemenea studiu ar implica, inevitabil, o serie de întrebări la care nu s-au oferit răspunsuri, deși se regăsesc în întreaga filosofie și doctrină juridică, cum ar fi: Rațiunea umană cunoaște o anumită tipologie pe terenul juridicității? În ce constă întemeierea rațională a dreptului? Care este experiența rațională a dreptului? Care este experiența rațională a dreptului degajată din locul și rolul dreptului în lume, din specificitatea, funcționalitatea

și finalitățile sale la nivelul sistemului social? Cum poate fi valorificată această experiență? [3, p. 153].

În pofida acestui aparent *utopism*, necesitatea unor asemenea demersuri științifice este cât se poate de argumentată. Pentru stabilirea adevărului în domeniul juridic este necesară stabilirea conformității sau neconformității necesare a faptelor investigate cu valorile dreptului. În mod obișnuit, acest lucru se realizează prin raportarea faptelor la normele juridice pozitive, care reprezintă un consens realizat în cadrul societății, respectiv – asupra posibilității de realizare a justului. Însă istoria, dar și actualitatea ne demonstrează faptul că nu întotdeauna normele juridice pozitive (implicit, dreptul pozitiv) sunt conforme cu înfăptuirea justiției. Anume din acest considerent, în vederea asigurării obiectivității evaluărilor juridice, este necesară raportarea la un element situat deasupra dreptului pozitiv [14, p. 280].

2. În *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului* din 1789, care se consideră că a pus bazele democrației moderne, la art. 5 se prevede că „Legea poate interzice numai acțiunile dăunătoare pentru societate. Orice lucru care nu este interzis prin lege nu poate fi împiedicat și nimeni nu poate fi obligat să facă ceva ce nu este prevăzut”. Acest postulat a fost preluat de legislațiile lumii și reprezintă ideea fundamentală a liberalismului contemporan. Însă, dacă interpretăm acest principiu *ad literam* (este permis tot ceea ce nu este interzis prin lege), vom asista la un dezechilibru social. Societatea nu poate fi stabilă în aceste condiții. Până și românii nu limitau libertatea la prevederile textelor de lege. În *Digestiile lui Iustinian* avem o definiție a libertății formulată de juristul roman Florentinus: *Libertas est naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut jure prohibetur* (Libertatea este facultatea naturală a fiecăruia de a face ceea ce îi place, afară numai dacă nu i se interzice ceva prin forță sau prin drept [12, p. 99-100]. Această definiție a ridicat mai multe probleme legate de interpretarea, interpolarea, caracterul juridic și limitele acesteia. Dar soluționarea acestor probleme nu ține de prezentul studiu. Vrem doar să evidențiem faptul că românii nu limitau libertatea la prevederile normative pozitive. Observăm doar că românii, pe lângă *drept*, pun accentul și pe *forță*. Aici se impun câteva precizări terminologice: (1) termenul *drept* nu semnifică (doar) dreptul pozitiv, românii folosind în acest sens noțiunea *lex*; (2) termenul *vi* (*vis*) în română poate fi tradus ca *limită*. Astfel, constatăm că românii, pe lângă drept (și nu doar în sens de lege) impuneau și alte limite ale libertății, inclusiv limitele impuse de rațiune și morală, care sunt mai eficiente decât forța fizică.

3. Natura l-a înzestrat pe om cu rațiune, adică cu calitatea supremă de a fi rațional. Dreptul, pe de o parte, este un produs al rațiunii, iar, pe de altă parte, este chemat să garanteze și să asigure raționalitatea. Altfel spus, în lipsa unor norme raționale și garanții raționale, dreptul, în calitate de produs al rațiunii, riscă a-și compromite existența și în acest caz raționali-

tatea este o garanție a aplicării raționale a dreptului în viața socială. Doar în prezența acestor două componente – dreptul, ca produs al rațiunii, și raționalitatea, ca formă de acțiune a dreptului – urmează a fi percepută și analizată esența dreptului.

4. Raționalitatea trebuie privită ca un principiu universal al dreptului. Anume universal, și nu general, dat fiind faptul că raționalitatea se poziționează deasupra dreptului pozitiv și/sau obiectiv. Natura universală a raționalității ne permite să identificăm fundamentele morale, spirituale ale dreptului, care sunt în afara normativității și, totodată, să evaluăm dreptul ca fenomen rațional. Universalitatea și necondiționarea raționalității în egală măsură se referă atât la normele materiale cât și la normele procedurale. În acest sens, spre exemplu, legislația operează frecvent cu noțiunea de *rezonabil*, care ne trimite direct spre raționalitate, însă acest aspect merită a fi examinat în cadrul unui studiu distinct.

5. Nu este suficient ca normele juridice să treacă testul raționalității. Raționalitatea trebuie să urmărească dreptul în toate formele sale de existență și de manifestare. Normele juridice au caracter general. Pe bună dreptate, nu poate legislatorul să prevadă toate situațiile concrete din viața socială care necesită a avea o reglementare juridică. Transpunerea normelor juridice generale la situații concrete din viața socială noi o numim realizarea dreptului. Anume raționalitatea trebuie să fie aceea punte de trecere de la norma generală la cazul concret. Acest deziderat este valabil atât în cazul formelor simple de realizare a dreptului, atunci când se apelează la bunăvoința subiecților de drept, cât și, mai ales, în cazul aplicării dreptului, atunci când procesul de realizare este gestionat de un agent abilitat al statului. Legea trebuie aplicată *in litera*, dar și *in spiritul* ei. Apelarea la spirit implică obligatoriu apelarea la rațiune.

6. În cazul în care legea ar fi aplicată doar *in litera* ei nu am avea nevoie de judecători (în sensul larg al cuvântului) calificați. Ar fi suficient să avem persoane integre pentru ca legea să fie aplicată. Or, calificarea, competența sunt necesare pentru a urmări anume *spiritul* legii, pentru a asigura dreptatea ca valoare juridică rațională supremă. Apropo, în opinia noastră, eliminarea judecătorilor corupți din sistem nu este suficientă pentru a asigura o bună funcționare a justiției. Fără a diminua importanța curățirii sistemului de persoanele corupte, îndrăznim să afirmăm că, pentru funcționarea justiției, la fel de important este nivelul de pregătire a judecătorilor în vederea realizării dreptății. Nu poate fi contestat faptul că activitatea judecătorilor Europene pentru Drepturile Omului constă, în cea mai mare parte, în identificarea și aplicarea *spiritului* Convenției Europene a Drepturilor Omului, și nu a *literelor* acesteia.

În loc de concluzii

Tematica este mult prea variată, profundă și contradictorie pentru a formula concluzii *ad-hoc*. Există, pe lângă cele invocate, multe alte argumente în favoarea raționalității dreptului, după cum pot exista și contraargumente. Mai mult, fiecare argument poate servi drept temă distinctă de cercetare științifică, iar prezentul studiu este mai degrabă ca un apel în acest sens, o chemare de revenire la raționalitate și responsabilitate în cunoașterea și aplicarea dreptului.

Referințe bibliografice

1. Banu I. *Heracit din Efes*. Cluj: Întreprinderea Poligrafică, 1962.
2. Ciobanu R. Omul cetățean între public și privat din perspectivă kantiană. În: *Filosofia și perspectiva umană*, 2014. Chișinău: UnAȘM, 2015, p. 22-32.
3. Craiovan I. *Prin labirintul juridic*. București: Universul Juridic, 2009. 320 p.
4. Craiovan I. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*. București: Pro Universitaria, 2019. 577 p.
5. Del Vecchio G. *Justiția*. București: Cartea Românească, 1936. 197 p.
6. Del Vecchio G. *Lecții de filosofie juridică*. București: Europa Nova, 1994. 352 p.
7. Djuvara M. *Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*. București: Tipografia ziarului Universul, 1942; citat după: Djuvara M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. București: Ed. Trei, 1997. 320 p.
8. Djuvara M. *Drept și drept pozitiv*. În: *Analele de Drept din București*, 1940, nr. 1; citat după: Djuvara M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. București: Ed. Trei, 1997. 320 p.
9. Djuvara M. *Precis de filosofie juridică*. București: Tipografia ziarului Universul, 1941. citat după: Djuvara M. *Eseuri de filosofie a dreptului*, București: Ed. Trei, 1997. 320 p.
10. Grotius H. *Despre dreptul războiului și al păcii*. București: Editura Științifică, 1968. 1091 p.
11. Hegel G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. București: Univers Enciclopedic, 2015. 334 p.
12. *Iustiniani Digesta. Liber primus. Digestele lui Iustinian*. Prima carte, traducere de T. Sâmbrian. Craiova: Ed. Universitaria, 2002.
13. Lozovanu C. *Filosofia dreptului. Curs de prelegeri*. Chișinău: UTM, 2008. 155 p.
14. Mărgineanu V. Dimensiunea rațională a dreptului și drepturilor din perspectiva lui Mircea Djuvara. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală, Materialele conferinței științifico-practice internaționale*. Chișinău: CEP USM, 2022, p. 279-291.
15. McLeod I. *Legal Theory*. London: Macmillan, 1999. 245 p.
16. Platon. *Republica*. București: Antet, 2010. 336 p.
17. Rîbca E., Zaharia V., Mărgineanu V., Ciobanu R. *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2016. 251 p.
18. Schmitt *Verfassungsrechtliche Aufsätze*, p. 398, citat după: Avrigeanu T. *Categoria iuris: Știința dreptului ca știință politică*. București: Universul juridic, 2017. 122 p.
19. Бердяев Н. А. Человек и машина (Проблема социологии и метафизики техники). В: *Вопросы философии*, 1989, №2, с. 143-162.
20. Кессиди Ф.Х. *Гераклит*. Москва: Мысль, 1982. 200 с.
21. Нерсисянц В.С. *Философия права: Учебник для вузов*. - Москва: ИНФРА-М: Норма, 1997. 647 с.

